

NYILT TÉR.*)

Héber Bölcsészeti cz. munkámról.

Héber Bölcsészeti czimű művemről a «Magyar-zsidó Szemlé»-ben Dr. Klein Mór, nagybecskereki rabbitól bírálat jelent meg, a melyben a bíráló, a helyett, hogy nézeteimet ott, hol velem egyet nem ért, czáfolgatná, rabbinusi egyvoldalúsággal hirdet ítéletet, melyből hiányzik a bölcsészeti felfogás. A t. rabbi a következőket írja: «Bölcsészeti íróhoz inkább a komoly hang illik, melyet szerző a Philoról írt szép fejezetben használt, mint az erőltetett bizonyítgatása annak, hogy Hegel okoskodása alapján a héber bölcsészet sarkpontja nem a monotheismus, hanem a pantheismus, melyet utolsós feloldásban Maimonides tanít». (544.) Pedig a ki a bölcsészeti-
ben csak némi tájékozással bír, tudja, hogy a pantheismusnak nem a monotheismus, hanem, a mint munkám első részében megmutattam, a theismus az ellentéte. «Valóban» így írtam, «az Istenség felfogása a számtalan szétágazó elméletek daczára lényegében csak kétféle lehet: vagy Istenen kívül a világ, vagy Istenen kívül semmi sincs. Isten volt a világ előtt, ő tökéletesen ment a világtól és lesz a világ megszűnése után: azt állítják azok, kiket a görög szó — θεός — értelmében theistáknak szoktunk nevezni. Istenben a világ és vele egy, ő szintén immanens valója, minél fogva Istenen kívül misem létezik, mondják mások, kiket — τὸ πᾶν — szóból pantheistáknak neveznek. És mit mond ahhoz a héber bölcsészeti, a mely legelőször az Istenségről a legszebb elméletet monotheismusában hirdette? látni fogjuk, hogy bölcselleteinek minden árnyalatában a pantheismusnak hódol.» (27) «Különbén én a Kabbala tanának, Philo, Ibn Gebirol, Maimonides, Spinoza, Mendelssohn s t. m. héber bölcsészek elméletének előadásában, kimutattam, hogy a különféle bölcselleteknek egy vezéreszméjük van s ez a pantheismus, mely szorosán véve nem, más mint a matematikai következetességgel levont mózesi monotheismus, a héber bölcsészeti szelleme.» (8.)

A bíráló feltűtettséggel vádol, mert azt írtam, hogy a próféták irataiban pokol és gonosz szellemről szó sem volt. Oh sancta simplicitas — nem gondoltam, hogy bölcsészeti író korunkban még a pokol és gonosz szellemek fekete táborában harczolna. Teljes bátorsággal állíthatom, miszerint a bölcsészre nézve csak saját háza lehet a pokol, ha netalán Xanthippeféle neje van, más pokol nincsen. Az ember halála után csak a lélek marad fenn és képviseli egyéniségét, az pedig tiszta szellem és az állítólagos pokol tüzeivel, a mely pusztá anyag, érintkezésbe nem jöhet. Egyébiránt tudjuk, hogy a lélek egyszerű szellemi monas, ehhez pedig már azért sem férne pokoli tűz, mert a monas semmiféle változást nem szenvedhet. Különbén a büntetés csak akkor ér valamit, ha javítást okozhatna, másképen nem egyéb mint boszuállás, a mi Isten jóságával ellenkeznék.

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. — A fenti ellenbírálat közlését megtagadta a Magyar-Zsidó Szemle. Szerk.

A Kabbala nagyszerű tanában a bíráló elmésségeket talál, én pedig ezen tárgyban, valamint a Kabbala korára nézve is, Frank Adolf párisi bölcsészettanárral értek egyet, és büszke vagyok arra, hogy sikerült kimutatnom, miszerint a Kabbalában gyökerezik az eredeti héber bölcsészet, valamint azt is, hogy a Kabbala bölcsészetének főtérjesztői Jézus Krisztus korában éltek, a miből aztán könnyen következtethetni, hogy «a Kabbala a keresztyénség fejlődésére hatott.» (80.) «A Kabbalában letéteményezett hagyományos héber bölcsészet a keresztyény tudósoktól lelkesedéssel fogadtott. Pápák és fejedelmek tisztelték és a tudomány nagyjai rejtélyeinek megfejtését kedvelték.» «Pantheismusa pedig felvillanyozta a természetbúvárok lelkét és az ujkori bölcsészet rugójává vált.» . . . «Diadalt aratott a tudomány a lelkiismereti szabadság, az emberiség a sötét inquisitio hatalma ellenében és a középkor véget ért.» . . . «Igenis, a Kabbala bölcsészete az ó- és ujkor közti tirt áthidalta.» (53—55.)

A mi a Zohar, Szefer Jezira s több ily munka eredetét illeti, higgye el nekem a tisztelt bíráló, hogy én is tekintetbe vettem a historiai kritikát; én eziránt így nyilatkoztam: «Ha valamely ősrégi könyv korát megállapítani óhajtjuk, úgy nem szabad az abban szétszórt egyes mondatokra vagy elbeszélésekre nagy súlyt fektetni, minthogy ezek gyakran tévútra vezetnek, a lerontás a felépítésnél könnyebb levén. A könyvnyomtatás az akkori időben még nem létezett, az írt művek kéziratokban jöttek forgalomba, természetes, hogy sok hiba, sok toldalék csuszott be, de sok csonkítás és változás követtetett el a leíró vagy leírató egyéni meggyőződése szerint is, mire gyakran az uralgó korszellem is befolyást gyakorolt.

A hagyományt tekintetbe véve, mi a könyvekben előadott főtárgyak értelméről annak korszakát meghatározhatjuk. A tudomány nagyjai állócsillagokként tündökölnék és fényt árasztanak koruk láthatárára.» (60.)

«Spinoza bölcséletét és nevét a bíráló héber bölcsészet történetéből kirekesztené, mert Spinoza nemcsak a talmudot és vele együtt a rabbinusi hagyományt élesen megtámadta, sőt azt is tagadta, hogy a thora isteni eredetű, és hogy Mózes írta». Oh de igaz a mit e tárgyról irtam: «Az ujkorban Spinozát, a legnagyobb bölcsészt, hitsorsosai üldözték, elátkozták, mert kutatásainak eredményét nyíltan kimondani merészkedett, ámbár ez a rabbinusi hagyományba titkózott.» (133.) Különbösen én Spinoza műveinek tartalmát csak annyiban elemeztem, a mennyiben ez a héber kutforrásokban veszi eredetét. (132.)

A bíráló megbotránkozik azon merész állításomon, miszerint a keresztyénség alapezsméi, első sorban a háromság tana, a próféták irstaiban gyökereznek, de ő észszerű érvekkel küzdeni nem tud, rabbinusi önhitség-gel e szóval mond anathemat: «A keresztyény dogmatika tankönyvében értenők azt, nem pedig a zsidó bölcsészetnek zsidó által írt történelmében.» Bocsánatot, rabbi úr, én nem mint vakbuzgó zsidó, hanem mint elfogulatlan magyar bölcsész irtam a héber bölcsészet történelmét. Mint ilyen pedig, mig állításomat alapos okokkal meg nem czáfolják, helyesnek tartom. Más a dogmatikai szentháromság, más a bölcsészeti. Igen az utóbbinak eszméje a héber bölcsészeten alapszik.

Isten a héber tan szerint a teremtés előtti korszakban az abszolút ész, ebből kisugárzott, vagyis kiömlött az általános intelligencia, a világalakító hatalma, a mi pedig az abszolút lényből kiömlött az hozzá képest annak a fia; természetes, hogy e szerint amaz ennek az atyja.

Ebből a kereszténység az Atya- és Fiúisten fogalmát származtatja. Az értelmi világból újra kisugárzott a világ szelleme, az anyagi világ létereje, ez a kereszténység bölcsészetében a háromság harmadik személye a Szentlélek. A héber tan szerint a kisugárzott, a kisugáratóval Istenben szorosán összefügg és vele oszthatatlan egyet képez, következőleg Isten abszolút lénye az általános intelligencia és a természetelő, a háromság, a mely Istenben csak egy. Ugyan azt fejezi ki a keresztény szentháromság a tőlünk adott értelemben, a mely tan a kereszténység monotheismusa.

Másfelől mi ezen monotheismus magyarázatát abban is találjuk, hogy Jézus magát Isten fiának nevezi, minthogy az általános intelligenciának manifestációja a Kabbala szerint az emberi intelligenciában nyilatkozik, a gondviselés pedig, a mely a természetelővel azonos, a világ iránt a szent lélek. A szentháromság elmélete, vagyis a kereszténység monotheismusa, a keresztény bölcsészet alapját képezi, melylyel ez a pogányságot legyőzte és a monotheismust diadalra juttatta.

A bíráló azt is gáncsolja, hogy én a munkámhoz írt bevezetést e szavakkal végeztem: «Fáradásaim gyümölcseivel alapját vetem meg a tudományos magyar-héber irodalomnak s ohajtóm, hogy ez mindinkább a hazá és a tudomány javára erősödjék és fejlődjék»; de meg nem nevezi a tudományos munkát a magyar-héber irodalom terén, a mely az enyémet megelőzte volna. Magyar-héber egyházi beszédek, hirlapi értekezések, rövid monográfiák, vagy zsidó történelem még nem önálló tudományos héber irodalmi munka. Tíz év óta áll már fenn a rabbiképző intézet, kérdezem a tisztelt Magyar-zsidó Szemle szerkesztőit, kik szintén tanárai ezen intézetnek, az országos zsidó iskola-alapból (a zsidó népiskolák rovására) gazdagon fentartott rabbiképző intézetnek tanárai mely nevezetes tudományos magyar-héber irodalmi művel gazdagították a hazai irodalmat? avagy a hazá és a korszellemtől igényelt zsidó reformatio kapott-e általuk lendületet? Pedig a zsidó reformatio a hazá érdekében áll. Valjon megegyeztethető-e a közérkölc szellemével és a gyakorlati élet követelményeivel a tal mudon alapuló zsidó hitvallás azon tilalma, hogy szombaton irni nem szabad? Az állami zsidó hivatalnok- és tanárnak hitvallása megtiltja, hogy szombaton írjon, míg az állam követeli, a mi egyre megy avval, mintha parancsolná neki, hogy hitének rendeleteit ne vegye tekintetbe. Ha ezen egy példa után a fővárosi zs. hitközség képviselőjének elnöke, a nagy hazafi Wahrman Mór úr még kételkednék a zsidó reformatio volta felől, mi még csak e kérdést intéznék hozzá: jónak találja-e azt, hogy a zsidók még mai nap is imáikban Istenhez esedeznek, hogy vezesse őket vissza Jeruzsálembe egykori birodalmuk volt fővárosába, hogy szabadítsa fel a rabszolgaságból, állítsa helyre a régi papi isteni tiszteletet Jeruzsálemben, mely állat-áldozattal volt egybekötve, s így tovább? Nem kételkedünk a zsidóság hazafiságában, mégis ily imák nem lehetnek a magyar hazafi fohászai.

Ezeknek reformálását a haza és a korszellem parancsolja. A rabbi-képző intézet tanárainak, mint független zsidó tudósoknak, síkra kellene szállani a haza érdeke és a korszellemtől követelt reformatióért. Fájdalom ök inkább perhorescalják a szabad szót, pedig «a mózesi törvény háromezer éves egyiptomi mumia nem lehet, híveinek a korszellemmel haladniok s e szerint hitvallásukat fejleszteniök illik, ha azt kívánják, hogy a nagy nemzetek tiszteletét bírják.» (155.) A talmud a zsidó partikularistáknak evangelioma, és addig még a zsidóság híve marad, ghettojából ki nem lép.

Nem lehet szándékom a tisztelt olvasót avval farsasztani, hogy a bírálat jelentéktelen támadásai ellen szintén védekezzem, csak azt légyen szabad még megjegyznem, hogy a M. T. Akadémia nem csak azért támogatta művemet, mert mint a bíráló írja: «magyar nyelven van írva, aztán mert a szerző a hazafiságot egy második imperativus categoricus színeben tünteti föl;» hanem főképen azért, mert beható bírálat után úgy találta, hogy munkámnak igazán bölcsészeti értéke van, és hogy az elfogulatlan bívárokodás tiszta szelleme lengi át. Végre még egy szót; a bíráló szóval sem említi, hogy művem a zsidóságot számtalan helyen védelmezi, a mely védelmezésnek hordereje még fokoztatik az által, hogy a M. T. Akadémia figyelmére méltatta. Ezen lenézés, a melyet különben sok irányuló zsidó részéről tapasztalok, talán azon alapszik, hogy én, mint héber, Spinozát magasztaltam, és a kereszténység alapítóját, ki szintén a zsidóság kebléből támadt, dicsőítettem, amit pedig a zsidó partikularisták ghetto-árujának tekintenek.

Miért tagadjam, ezen lenézés fáj szívemnek. Nem az az ember barátja, ki hízeleg neki, hanem az, a ki szemébe mondja az igazságot. Munkám, a mint a következő idézetekből kitűnik, épen hitsorsosaim részéről több, valóban több elismerést érdemelt volna. «Elszegényedett-e, — így nyilatkoztam, — Alexandria fővárosa, hol szintén kétszázezer zsidó lakott, a zsidó elem terjesztése folytán? Alexandria fővárosa épúgy mint jelenleg Párizs és London, izraelita lakosait a törvény előtt, valamint a társadalomban is fiai gyanánt tekintette és egyéb polgáraival egyformán tisztelte. Egy nemzet élt falai közt, mert nemzetségekre nem osztotta polgárait. Vallási ügyekbe az állam nem avatkozott, minthogy első törvénye a lelkiismereti és polgári szabadság volt. Ezáltal pedig Alexandria míveltség, gazdagság és dicsőségben csak emelkedett, és a világ legtekintélyesebb városává vált és az is maradt mindaddig, míg az egyenlőség, testvériség és szabadság elvét követte. Jele annak, hogy a zsidó lakosság az ország felvirágzását nemcsak, hogy nem gátolja, sőt inkább vállalkozó, élénk szelleme és józan értelme által hathatósan előmozdítja.» (21) «Polgári és lelkiismereti szabadság nélkül valódi hazafiság és míveltség nem is gondolható. A zsarnokság a nihilismusnak teremője. A honpolgárok a hazának fiaimennél kevesebb köztük a jogkülönbség, annál jobban virágzik az állam élete,» állítja Aristoteles. «Nem a zsidóság jelleme, hanem a gyalázatos elnyomatás, zaklatás és gúny volt annak oka, hogy a zsidók sajnálatra méltó elkülönítésben éltek», írja Dohm, a 18. század nagy államférfia. «Nem Shylok a bűnös, hanem Velence», mondá nemrég egy híres francia

író, kinek nagy nemzete e magasztos szavakkal hirdette a zsidók felszabadítását: «Az emberek természeti joguknál fogva szabad honpolgárok, egyenlők, testvérek.» Az emberiség győzött. Diadala némileg a héber bölcsészet eredménye. Pantheismusa a bölcsészet száradának szellemét teremtette elő.» (157.)

Budapesten, 1886. nov. 15-én.

SPIEGLER GYULA SÁMUEL.

Egy engedélyezett könyv.

Tizenkét éve mult, hogy Cicero «Válogatott Levelei» cz. munkám megjelent, kiadóm engedélyezés végett felterjesztette; egyik bírálóm, Komáromy L., néhány lényegtelen kifogás után engedélyezhetőnek mondotta; ki volt a másik bíráló, nem tudom. A tankönyv-revisio alkalmából kiadóm «Pro S. Roscio és De imp. Cn. Pompei» cz. munkámmal együtt az előbbit is felterjesztette; rólok a bírálatot sehol sem olvastam, de nem is sokat törődtem vele, mert tudtam, hogy munkáimat 10—12 gymnasiumban használták; elfogyott az első kiadás, fogytán volt már a második is, midőn a Philologiai Közlöny 1886. IV. füzetében egy bírálat ötlött szemembe; belepillantok s látom, hogy nem az én munkámról szól ugyan, de a figyelmes bíráló — *Ferenczy Pető* ur — csekélységemről sem feledkezett meg s mindjárt azon kezd, hogy «Jánosi B. valódi szükségnek kívánt megfelelni, midőn tekintettel arra, hogy Ciceronak Köpesdy S. által kiadott válogatott levelei tankönyvül nem engedélyezettek, az előttem fekvő könyvet kiadta.» 446. l.

Erre, gondolám, már csak megnézem, mi történt könyvsimmal.

A közoktatási tanács jelenlegi t. titkárához fordultam, ki azonban felőltek semmiféle fölvilágosítást sem adhatott, nyomuk az iktatóban nincs, Bírálatukról se én nem olvastam, sem kiadóm nem értesült; tünődöm tehát még most is rajta, hogy tudhatja az én könyvem sorsát Ferenczy Pető bíráló ur jobban, mint én, jobban, mint a közoktatási tanács titkára!

Az iskolaév vége felé járván akkor már az idő, nem értem rá, hogy ama bírálatnak engem illető részére és arra a «valódi szükségnek megfelelő» könyvre közelebbről ügyet vethessek; most azonban a nagy szítnet második felében elévettem, hogy szerény észrevételeimet, minthogy csekélységemet is emlegeti, a bírálatra is, meg Jánosi könyvére is megtegyem.

A bíráló ur művem rosszaságára hivatkozása után azt mondja, hogy magyar tanár magyar tanulóknak Cicero leveleiből más féle gyűjteményt készítsen, mint a német (Phil. Közl. X. évf. IV. füz. 446. l.).

Mond valamit! No de hisz' ezt én is tudtam s nem is magyaráztam egyik német gyűjteményt sem, hanem összeszedtem a leveleket úgy, a mint tantervünk értelmében a mi iskolai viszonyainkhoz alkalmasnak láttam; az ellen pedig hogy a leveleket Cic. összes leveleinek gyűjteményéből, német, francia vagy más kiadásból vesszük-e, alaposan senkinek semmiféle kifogása sem lehet.

Ferenczy Pető ur azt mondja a tantervből, hogy «Nekünk» a kort jellemző levelek «kellenek»; a tantervhez adott Utasítások pedig azt mondják, hogy «a tanulót Cicero egyéniségének méltánylására is kell vezetni s e végből

igen jó szolgálatot tehet leveleinek egy czélszerű gyűjteménye» (Klamarik: A magyarorsz. középisk. szervezete 69. l.); tán fölöleges is említenem, hogy tulajdonkép mind a két hely egyet mond, mert Cic. *egyénisége* az ő *korának* történetével elválaszthatatlanul összefügg. Ferenczy P. bíráló ur tehát ama hangzatos szavaival se ujat, se valami különöset, se az én gyűjteményem ellen szólót nem mond.

«Köpesdynek 50 levelet tartalmazó gyűjteményében 33 azonos a Jánosiéban levőkkel» (447. l.). Ha Jánosi könyvét én bírálom, én azt mondom, hogy — Jánosi gyűjteményében 33 levél ugyanaz, mint a Köpesdiében: így kívánta volna ezt a logikus gondolkodás és a történeti igazság, mert Jánosi az ő gyűjteményét tíz évvel később adta ki, mind én az enyémet.

Engedje meg a t. bíráló ur, hogy itt becses értésére adjam, hogy én csak az 1874-ben megjelent első gyűjteményemben vettem fel 50 levelet; az 1879-ben megjelent második kiadásban — melyet ön hasznavehetetlennek mond — csak 48 levél van; önnök tehát manapság nem a 12 év előtt megjelent első; hanem a már második javított kiadásában is fogytán levő újabb kiadást illet és kellett volna — ha már Jánosi mellett csakugyan nem akart rólam megfeledkezni — tekintetbe venni.

A bíráló kiemeli Jánosi művének jó oldalait és az enyémmek gyarlóságait. «A leveleket követő jegyzeteknél van a lényeges különbség, mondja, Köpesdy és Jánosi könyve között. Azon hibákat, melyeket Köpesdy könyvében meg kellett rónom, itt nem találok. Jánosi könyvében a levelek tartalmi kivonata *majdnem kivétel nélkül* értelmes. S e kivételek alatt nem valami nagy dolgokat, csak stilisztikai apróságokat értek» (448. l.).

No tiszt. bíráló ur, arra az «értelmes» könyvre majd alább én is bátorkodom egy-két szerény megjegyzést tenni; lássuk azonban azt a «lényeges különbség»-et! — A pártatlan ítélő mondja meg aztán, hogy az a fennem hangoztatott «különbség» a bíráló ur javára üt-e ki vagy az én elítélt könyvemére.

Alljon itt először is a levelek «tartalmi kivonata». — Jánosi gyűjteményében az első levél az, mi az enyémben a második; hasonlítsuk össze.

Jánosinál: «E levél kelt 62. márczius v. apr. hóban. Érinti benne, mily hatást idézett elő Rómában Pompeius levele, melyben a Mitridates felett kivívott előnyökről jelentést tett. Szemrehányást tesz Pompeiusnak, hogy levelében, melyet hozzá intézett, hozzá való ragaszkodásának nem sok jelét adta s kimondja, hogy eljő majd az idő, midőn a haza összefűzi őket. Cn. Pomp. I. Függ.» Jánosi 88. l.

Nálam: «A catilinaei összeesküvést a. u. c. 691., Kr. e. 63. decz. 5-én büntették meg; Pompeius akkor Ázsiában Mithridates ellen viselt háborút, a hova télen a levél rendesen két hónap alatt ért: Pompeiusnak itt érintett levele tehát a 62. év febr. és Cicero válasza apr. hava előtt nem kelhetett.

E levélben dicsőíti Cic. Pompeiust ázsiai győzelmeiért, másrészt nehezeti rá azért, mivel a catalinaei összeesküvés elnyomásánál szerzett érdemeit nem magasztalja úgy, mint Cic. azt tőle várta; mind a mellett biztossítja őt barátságáról. — E csipős, síma levél valódi mestermű, melyben minden szónak hatása egy hajszálig ki van számítva» (15. l.).

A ki tudja, hogy Cic. levelei közül nemcsak a politikai dolgokra vonatkozókat, hanem némelykor a legbarátságosabb színezetűeket is csak az értheti egészen, a ki nemcsak az eseményeket, melyeket bennük érint, hanem azokat a körülményeket is ismeri, melyek között a levél kelt, az nem kételkedhetik benne, hogy az én gyűjteményemben — a levél tartalmán kívül olvasható rövidke történeti vonatkozás a levelet könnyebben megértetűvé, mint írásművet helyesebben megítélhetővé teszi.

Jánosi a levél címéhez megjegyzi, hogy — M. F. [Marci Filius. — S. D.] salutem dicit. De azt a tanuló nála hasztalan keresi, hogy Q. F., Cn. F. rövidítést hogyan kell olvasni, míg ellenben én ezt mondom: «A levél címében gyakran az írónak és címzettnek atyja is említve van. Az itt előforduló rövidítések M. F. = Marci Filius. Q. F. = Quinti Filius; a címzen megszokott jelölve lenni a címzettnek állása is, így Procos = proconsul; továbbá a címzen S. = salutem; S. D. = salutem dicit (üdvözli) S. P. = salutem plurimam, — ez van D-vel vagy a nélkül is» (11. l.).

Ugyan, kérem, melyikünké értelmesebb?

Jánosi nem mondja meg, hogy a *litterae* és *epistula* értelme között mi a különbség, noha arra jobb alkalmat soha se találhatott volna, mint épen az, mikor a tanuló latin levelet kezd olvasni; én megmondom: no de azért Ján. könyve mégis értelmesebb, — ugy-e bíráló ur!

Jánosi nem mondja meg, hogy első levelében a «*spem otii ostendisti*» mire vonatkozik; pedig — mondhatom — nincs ember, a ki e vonatkozás tudása nélkül e helynek valódi jelentését megérthetné.

Ján.-nál *pollicebar* mellett ez van «beszédében: de imp. Cn. Pomp.» nálam ugyancsak e helyhez *te uno fractus* mellett ez: «az eredmény tanúsodik róla, hogy midőn téged pártoltalak, helyesen jártam el. De imp. Cn. Pompei ez. beszédjében.»

Ján. nem szól erről «*ex magna spe deturbatos iacere*», pedig nem oly könnyen érthető, hogy egy-két értelmező szó hozzá ne férne; én ezt mondom hozzá: «reményüktől megfosztatván — odavannak».

Ján. a tulajdonnevek ismertetésére egy külön függelékot szánt; ott azonban e levél *Africanus*-a nem fordul elé, hanem a magyarázatban ezt mondja róla: «P. Corn. Scipio Aemilianus Africanus minor és C. Laelius barátságára vonatkozik» s ezután két helyet idéz Cic. Laeliusából.

Én ezt: «Publ. Corn. Scipio Aemilianus, a ki afrikai győzelmeiért Africanus melléknevet kapott, szoros barátságban élt az eszessége és egyéb jótulajdonságai miatt nevezetes Laeliusszal; itt Pompeiust Scipiohoz, magát pedig Laeliushoz hasonlítja».

Persze a bíráló úr felfogása szerint Jánosi magyarázata itt is értelmesebb! Azután meg, ha már bíráló úr oly nagyra van vele, hogy németet ne utánozzunk, hát mért vette hibának azt, hogy Ján. könyvében — természetesen a német magyarázatos kiadások után — csak úgy hemzsegnek az oly művekre való vonatkozások, melyek a mi tanulóinknak nemcsak nincsenek meg, hanem a melyeket jó részt nem is ismernek; én ezt óvatosan kerültem; a helyet inkább megmagyaráztam és csak ott hivatkoztam, a hol elkerülhetetlenül szükségesnek tartottam.

A t. bíráló úr engem rántogatott elő ott, a hol azt szépen ki is kerthette volna; ezért engedje meg, hogy most már arra az ő bírálata alapján engedélyezett könyvre én is tehessek néhány szerény megjegyzést: jogosítva érzem erre magamat, annál inkább is, mert Ciceronak már hat beszédjét, 50 levelét és egy bölceleti művét — ezt most nyomtatják — magyaráltam s így fölteheti rólam, hogy Cic. műveit s az azokra vonatkozó új munkákat egy kissé már mégis csak forgattam.

Kezdjük Ján. bevezetésén. Itt a 2. sz. a. a 3-ik sorban ezt olvasom «hogy Sulla haragját, *kinék östönzésére indította Chrysogonus a pert, kikerülje*». — A közbevett mondat valótlanságot mond, mert Cic. Pro Sexto Rosc. Amer. beszédjének számos helyéből (XLIII. 124—128. §§.) világos, hogy Sulla koránt se elegyedett annyira a Roscius-Chrysogonus-féle ügybe, mint neki azt Ján. tulajdonítja; azután a másik mondat is csak egyoldalú állítás Plutarchos után, mert mások szerint Cic. azért indult Görögországba, hogy gyöngye testalkatának megfelelőbb, nyugottabb beszéd-módhoz szokjék.

«Törvényjavaslatot vitt keresztül» (Bev. 4. sz. a.) helyett én azt mondom, hogy — a senatus elfogadta indítványát v. indítványára elhatározta, hogy . . .

«A nép házát lerombolta, melynek helyére Clodius Libertasnak templomot emelt» (u. o.). — Alakilag hibás, tartalmilag hiányos; szerintem — házát a nép lerombolta, telkét Clodius megvette, annak egy részét saját telkéhez csatolta, másik részén pedig Libertasnak templomot emelt.

«Ugyanez év elején Milo megölte Clodius» (Bev. 8. sz.). — Csekélység, hogy itt három sorban három sajtóhiba (Clidius, Pompeius te gyedüli, Mi lomegölte) van, mi különben egyebütt se ritka, hanem az már fontosabb, hogy qui bene distinguit, bene docet: Clodius nem Milo ölte meg, hanem ennek egyik szolgája.

«Annyit elmondhatok — írja Jánosi az «Előszó»-ban, — hogy saját tanulmányaimon kívül szótáraknál egyebet nem használtam». — Nagyon szép, elismerem, ha valaki ókori írók egyedül *saját tanulmányai* alapján magyaráz, de erre csak annyit mondok, hogy iskolai könyvnél nem elkerülhetetlenül szükséges. — Milyen azonban Ján.-nak *saját tanulmánya*, arra épen kapóra jön itt egy bizonyíték: «O (t. i. Cic.) azonban még mindig habozott, melyik félhez álljon s feladatát nem teljesítette» (Bevezetés 11. sz.). Tudom, hogy Cic.-t némelyek e ponton ingadozóknak szeretik tekinteni s így Ján.-nak ezt az állítását megjegyzés nélkül is hagyom, ha ő azt nem alapítja épen Cic.-nak Fam. XVI. 11. és 12. levelére, a hol Cic. az ő akkori állapotjáról — az én emlékezetem szerint — egészen mást mond. — Fölkötöm e két levelet s meggyőződöm róla, hogy Cic. nem «habozott, melyik félhez álljon», hanem nagyon is határozottan a két párt között a békítő feladatát azzal a buzgalommal teljesíté, a mely Cic.-nak mindegyik tétlén meglátszik, midőn hazája s népe jólétének előmozdítása forog szóban. — Mert Ján. talán csak nem alapította állítását a 11. levél eme szavaira «*Nos agimus nihil cupide, eoque est nostra pluris auctoritas*», mert hisz' ez annyit tesz, hogy — a haza ily nagy veszedelmében — semmit

sem tesz elhamarkodva, hanem hazája érdekében mindent meggondolva, nyugodtan (*modice*, Fam. XVI. 9, 4); a másik levélben sincs semmi, a mi Ján. malmára hajtaná a vizet, hanem annál több, a mi az enyéimre; csak egyet említék: *«Equidem . . . non destitit omnia et sentire et dicere et facere, quas ad concordiam pertinerent . . . me clamante nihil esse bello civili miserius»* (Fam. XVI. 12, 2).

«Leveleit consulságától haláláig írta; tehát eseményekben gazdag husz év történetét karolják fel» (Bev. 20. sz.). Már consulsága előtt öt évvel (68—65) kelt levelei is vannak; Ján.-nak tehát ez az állítása is hibás, a mi annál föltünőbb, hogy jegyzeteiben azokat a leveleket (68—65-ből) ő is említi.

A «Bevezetés» Cic. életpályájának, a közügyek és az irodalom terén működésének ismertetése: ez — a mellett, hogy nagyon szakadozott — szintén hiányos, sőt itt-ott hibás is; mint alább néhány megjegyzéséből kiténik. Ján. nem mondja meg, hogy szövegét honnan vette, ezért annak bírálatába nem is bocsátkozom; egy azonban szemembe ötlött; összevetem néhány kiadással, de mására sehol sem találok; föltűnt a lectio variansok jegyzéket, ott sem lelem s ez a következő: tizennegyedik levelében (Att. IV. 1) ezt olvasom *«Cognoram enim . . . nec prudentiorem, quam me ipsum, etiam, pro praeterita mea in te observantia, nimium in custodia salutis meae diligentem»*, a mit minden más kiadónál így találtam *«quam me ipsum, me etiam, propter meam in te observantiam . . .»*

Sajtóhibákkal szintén nem szándékozom foglalkozni, de mivel épen e levélben egy-kettő szemet szúr — a már említettekén kívül — ide jegyzek néhányat: *colarias* e. h. *coloniae*; *plausus* e. h. *plausus*; *eginus* e. h. *egimus*; elhíszem tehát Fer. P. bíráló úrnak, hogy «sajtóhiba elég van» (Phil. Közl. 449. l.); ő azonban nagy szerényen csak két ártatlant említ.

S ilyen szemet hunyó a bíráló úrnak egész eljárása: kifogása van maguk a levelek összeválogatása, kifogása tartalmuknak kivonása, magyarázatuk ellen; kifogása, hogy Ján. művében «tanulókra nézve sok fölösleges dolog van»; hivatkozik «a VII. oszt. tanulók által még, vagy korábban sem olvasott, avagy nagyobb részére nézve alkalmasint soha nem is látható művekre» (milyen magyarság ez?!); fordulnak elő benne «stiliztikai helytelenségek is»; bátran kimondja, hogy van benne «rossz», de enyhítésül utána veti «illetőleg hiány»; de azért mindezek mellett a könyv mégis «hasznavehető».

Kár, hogy e Közlönynek nem valamelyik előbbi számában jelent meg Petrovics Fer. főigazgató úrnak Kont I. két munkájáról szóló bírálat; Ferenczy Pető bíráló úr megláthatta volna belőle, hogyan kell iskolai könyvet bírálni; láthatta volna, hogy a pártatlanságáról ismeretes főigazgató nem himez-hámoz, nem takargatja a bírálat alatt álló mű hiányait, nem szépitgeti gyöngéit, hanem azokra nyíltan rámutat és kereken kimondja «nem javasolhatom, hogy Kont e könyvecskéje az engedélyezett könyvek sorába fölvétessék» (455. l.), vagy a másokra «kénytelen vagyok erre nézve is azt javasolni, hogy ne engedélyeztessék».

De vannak Ján. művének jó tulajdonságai. Lássuk végre ezeket!

•A magyarázatokban föl-föltalálható Hoffmann (!), de Jánosi legalább

megértette és jól kivonatolta Hoffmann jegyzeteit. Ez már maga is valami. De aztán sok jegyzetet olvasok, melyek Hoffmannban nem találhatók fel (Freyban sem) s a melyeket tisztán Ján.-nak kell tulajdonítanom» (449. l.). — Lám a kegyes bíráló maga süti ki, hogy mennyire nem használt Jánosi »saját tanulmányain kívül» mást!

Gyűjteményének első leveléhez Jánosi a jegyzetben ezt mondja: «2. *Exiguam sign.* Pompeius ama levélben, melyet Cic.-nak írt, nem helyeselhetne mindenben ennek eljárását a Catilina-féle összeesküvés alatt (88. l.). Ugyanitt Hoffmann ezt mondja «Pompeius hatte in seinem Briefe Ciceros Verfahren bei der Unterdrückung der Catilinarischen Verschwörung nicht so unbedingt gebilligt, als dieser es erwartete» (28. l.).

Nem arról van szó, hogy «nem helyeselte mindenben» (nicht so unbedingt gebilligt), hanem arról, hogy Cicero tetteiért nem dicsérte annyira, a mennyire szerette volna, nem helyeselte', hogy írhatta volna Cic. mindjárt a másik mondatban ezt «*tamen mihi seito iucundus (sc. litteras) fuisse*». — Cic. magasztalta Pomp.-t «*De lege Manilia*» ez. beszédjében, később, mint consul, indítványozta, hogy Pomp. tiszteletére tíz napig tartó hálaünnepet rendezzenek: az fáj tehát Cic.-nak, hogy viszonzásul Pomp. őt nem dicsérte *eléggé* (*quibus si non multae responderetur*). — No de rám nézve elég vigasztalás az, hogy csak Fer. P. bíráló úr nem volt képes átlátni, hogy az én magyarázataim — hiányaik mellett is — jobbak Jánoséinál!

«*animum offenderes*; ironice; valószínűleg Cæsarra gondol, ki ezen időben feszült viszonyban (magyarán alán — fesz. lábón!) állott Cic.-val» (u. o.). — Nem «valószínű» bíz' az, hanem nagyon is bizonyos; azután meg nem «ironice», hanem nagyon is komoly czélzás arra a viszonyra, mely akkor Cæs. és Cic. közt volt, a mi különben nem zárja ki, hogy az a kifejezés Pomp.-ra nézve csipős ne legyen.

Jánosi könyvében a levelek tartalmi kivonata majdnem kivétel nélkül értelmes. S a kivételek alatt nem valami nagy dolgokat, csak stilisztikai apróságokat értek» (448. l.). — Fer. P. bíráló úr előtt, úgy látszik, az is csak «stilisztikai apróság», hogy Ján. gyűjteménye harmadik levelének «tartalmi kivonata» alapján a tanuló sehogy sem foghatja föl, mért volt Clodius Cic.-nak oly elkeseredett ellensége; már pedig ennek tudása nélkül az ide vágó czélzásokat meg nem értheti, helyesen nem fordíthatja s a levél értékét nem is sejtethi. — Az én gyűjteményem 3. és 5. levele elé függesztett tárgyi magyarázathól ez egészen világos.

Még csak egyre akarok rámutatni. «Sok jegyzetet olvasok, melyek Hoffmannban nem találhatók fel (Freyban sem) s a melyeket tisztán Ján.-nak kell tulajdonítanom». — Lássunk ennek az igazságára is néhány bizonyosságot. Ján. gyűjteménye 9. levelében a *castissime* szót (nem elég jól) fordítja; én ott az egész kifejezést magyarázom s ezt se Hoffmann, se Frey nem teszi. De igaza van a bíráló úrnak is: van Ján.-nál olyan is, a mi se Hoffmannban, se Freyban — s talán oda tehetne volna — se az én gyűjteményemben nincs: azt mondja p. o. Ján. u. o. «*recip. salutis, salus* = polgári állás». — *Salus*-nak ily értelme nincs. De a «polgári állás»-ra nem

is vonatkozhatik, mert Cic. itt nem polgári állásának visszanyerésére, hanem — a száműzésből visszahívására gondol: ily értelemben van ez Att. III. 19-ben kétszer, ilyenben Fam. X. 29 és Mil. 15, 40-ben is. — S ilyen Ján.-nak «saját tanulmányain» alapuló még számos magyarázata; nem is mondom F. P. bíráló úrnak, hogy az ilyeneket ne «tulajdonítsa tisztán Ján.-nak».

«*nunc miser*, oppos. adverb., mely adverbium helyett áll. L. 1, 2, 4 = mostani szerencsétlen helyzetemben» (u. o.). Azon a helyen pedig, a melyre hivatkozik, ezt olvasom «*primus rogatus*, attributum prædicativum». — Én ezt mondom: «*miser*, én boldogtalan; Cic. beszédjeiben és leveleiben sokszor találjuk e mvvet a mondatba szűrva — indulatjelzésre». — Melyik értelmesebb?

Ugyanily értelmes ez is: M. Lænius Flaccusról ezt mondja: «jószá-
gán szívesen befogadta a menekülő Cicerót, *nem törődve Clodius törvény-
nek fenyegetéseivel*». Először — a törvény nem Clodiusé volt, hanem a
rómaiaké, melyet Clodius indítványára a senatus hozott; másodszer a tör-
vénynek még 'fenyegetése' se szokott lenni, annál kevésbé vannak 'fenye-
getései'. — Én ezt mondom: «a lex Clodia száműzéssel és vagyonvesztéssel
büntette azt, a ki valamely száműzöttet magánál tartogat».

«*quominus ius . . . officiumque præstaret*, hogy meg ne adja jogait
és ne teljesítse kötelességeit». — Megjegyzem, hogy itt a vendéglátásról
(*hospitium*) van szó; én így fordítom: «a büntetés sem riasztotta vissza,
hogy a vendéglátás és barátságából származó jognak és kötelességnek meg
ne feleljen». — Itt már még kérdezni sem kell, hogy melyikünk értelme-
sebb. — Általánosságban megemlítem még, hogy Ján.-nál csak úgy hemzseg-
nek a szenvedő alakok, a germanismusok és a rosszúl alkalmazott ige-
kötők és ha a folytonos idestova hivatkozást nem is vennők hibának,
didaktikai hiba mindenesetre, hogy gyakran hivatkozik olyasmire, a mit
csak később magyaráz meg; szerintem az előbb eléforduló esetnél kell a
szükséges magyarázatot megadni s később eléforduló hasonló esetnél erre
hivatkozni.

Legyenek ezek mutatóványok csak úgy gondolomra kikapott három
leveléből annak a könyvnek, a melyben Ferenczy Pető bíráló úr nem
'találta' meg azon hibákat, melyeket Köpcesdy gyűjteményében meg kellett
rónia (Phil. Közl. 448. l.). — Pedig, ha én Ján. könyvét apróra akarnám
szedni, hibáinak és hiányainak nem lenne se szeri, se száma; nem akar-
tam azonban bírálni, hanem csak rámutatni arra, hogy a bíráló egyrészt
könnyelműen elítélt egy oly könyvet, melyet, úgy látszik, nem is ismer,
mert — ismétlem — bírálatából kimutattam, hogy az első kiadásról beszél
akkor, midőn már a második javított kiadás is fogytán van; másrészt meg
rámutatni akartam arra, hogy úton-útfélen takargatni igyekszik egy oly
munka hiányait, mely az enyémnél csak abban jobb, hogy más kiadónál
jelent meg.

KÖPESDY SÁNDOR.